OLIY TA’LIMDA INGLIZ TILI DARSLARIDA TALABALARNING LINGVOKULTUROLOGIK VA MADANIYATLARARO KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Amirova Kamola Bahodir qizi
ISFT instituti 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: Ashurova Nigina Alimdjonovna
Dotsent, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish jarayonida talabalarning lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirishning nazariy hamda metodik asoslari yoritiladi. Til va madaniyatning o‘zaro aloqasi, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari hamda ularni rivojlantirishda autentik materiallar, qiyosiy tahlil, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar tahlilining imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Michael Byramning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modeli asosida ingliz tili mashg‘ulotlarini tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Mazkur yondashuv til bilimlarini madaniy anglash, tanqidiy fikrlash va samarali muloqot ko‘nikmalari bilan uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, madaniyatlararo kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, oliy ta’lim.

Claire Kramschning Language and Culture asarida til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat chet tilini o‘qitishning muhim nazariy masalalaridan biri sifatida yoritiladi (Kramsch, 1998). Ushbu yondashuv tilni uning ijtimoiy va madaniy kontekstidan ajratmagan holda o‘rganish zarurligini asoslaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi oliy ta’limda ingliz tili darslari orqali talabalarning lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlarni nazariy jihatdan asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun lingvokulturologik kompetensiyaning mazmunini yoritish, madaniyatlararo kompetensiyaning tarkibiy qismlarini tahlil qilish hamda samarali ta’lim metodlarini aniqlash vazifalari belgilandi.

Lingvokulturologik kompetensiyaning nazariy asoslari

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o‘zaro munosabatini, madaniy qadriyatlarning til birliklarida ifodalanishini hamda ularning muloqot jarayonida namoyon bo‘lishini o‘rganuvchi fanlararo yo‘nalishdir. Uning asosiy vazifalaridan biri til orqali ifodalanadigan madaniy ma’nolarni aniqlash,

izohlash va ularning muayyan xalq dunyoqarashi bilan bog‘liqligini ochib berishdan iborat.

Lingvokulturologik kompetensiya talabaning til birliklarida aks etgan madaniy mazmunni anglash, uni tegishli kontekstda talqin qilish va nutqiy faoliyatda hisobga olish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur kompetensiya frazeologik birliklar, maqollar, murojaat shakllari, nutqiy odob qoidalari, ramzlar va madaniy mazmunga ega matnlarni o‘rganish orqali rivojlantirilishi mumkin.

Masalan, ingliz tilidagi “It’s a piece of cake” iborasi biror ishning juda osonligini bildiradi. Ushbu iborani so‘zma-so‘z tarjima qilish uning asl ma’nosini to‘liq ochib bermaydi. Talabalar iboraning kontekstdagi ma’nosini aniqlash, o‘zbek tilidagi mos ifodalar bilan taqqoslash va uni tegishli nutqiy vaziyatda qo‘llash orqali lingvokulturologik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Lingvokulturologik kompetensiyani shakllantirishda xalq mentaliteti, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarning til orqali ifodalanishiga ham e’tibor berish lozim. Masalan, murojaat shakllari, minnatdorchilik bildirish, uzr so‘rash va taklif qilish usullari turli madaniy muhitlarda farqlanishi mumkin. Bunday farqlarni o‘rganish talabalarning til birliklarini faqat lug‘aviy jihatdan emas, balki pragmatik va madaniy jihatdan ham tushunishiga yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan, lingvokulturologik kompetensiya madaniyatlararo kompetensiyaning rivojlanishiga zamin yaratadi. Biroq bu ikki tushuncha aynan bir xil emas: birinchisi, asosan, til birliklarining madaniy mazmunini anglash bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchisi turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, madaniy farqlarni tushunish va ularga mos ravishda munosabat bildirishni ham qamrab oladi.

Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya va Byram modeli

Madaniyatlararo kompetensiya turli madaniy muhit vakillari bilan muloqot qilish, boshqa qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, madaniy farqlarni tahlil qilish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi.

Michael Byram o‘zining Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence (1997) asarida madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning muhim tarkibiy qismlarini belgilab bergan. Uning modeli quyidagi besh yo‘nalishni qamrab oladi:

1. **Madaniy bilimlar (savoirs)** — o‘z va boshqa madaniyatlarning ijtimoiy guruhlari, qadriyatlari, urf-odatlari va kundalik hayoti haqida bilimga ega bo‘lish.

2. **Munosabat va ochiqlik (savoir être)** — boshqa madaniyatlarga qiziqish, stereotiplardan qochish va o‘zga qarashlarni hurmat qilish.

3. **Talqin qilish va taqqoslash ko‘nikmalari (savoir comprendre)** — madaniy hodisalarni izohlash va ularni o‘z madaniy tajribasi bilan qiyoslash.

4. **Kashf etish va o‘zaro ta’sirlashish ko‘nikmalari (savoir apprendre/faire)** — yangi madaniy ma’lumotlarni topish va ularni real muloqot sharoitida qo‘llash.

5. **Tanqidiy madaniy anglash (savoir s’engager)** — madaniy hodisalarni aniq mezonlar asosida tanqidiy baholash, jumladan, o‘z madaniy qarashlarini ham tahlil qilish.

Ushbu model ingliz tili darslarida madaniy mazmunni kommunikativ faoliyat bilan uyg‘unlashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, talabalar ingliz tilidagi murojaat shakllarini o‘rganishda nafaqat ularning grammatik xususiyatlarini, balki ijtimoiy vaziyat, suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat va nutqiy odob bilan bog‘liqligini ham tahlil qilishlari mumkin.

Byram modelidan foydalanish talabalarda boshqa madaniyatlar haqidagi bilimlarni kengaytirish bilan bir qatorda, o‘z madaniyatini anglash, turli qarashlarni xolis baholash va madaniyatlararo muloqotga ongli ravishda tayyorlanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va metodlari

Maqolada nazariy tahlil, ilmiy manbalarni o‘rganish va umumlashtirish, shuningdek, lingvokulturologik hamda qiyosiy tahlilga asoslangan metodik yondashuvlardan foydalaniladi. Ushbu yondashuvlar ingliz tilini o‘qitishda madaniy mazmunni o‘quv faoliyatiga integratsiya qilish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

Lingvokulturologik tahlil til birliklarining madaniy mazmunini aniqlashga xizmat qiladi. Qiyosiy va chog‘ishtirma tahlil ingliz hamda o‘zbek tillaridagi maqollar, frazeologizmlar, murojaat shakllari va nutqiy odob me’yorlarining o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Komponent tahlil esa muayyan til birligining tarkibiy ma’nolarini o‘rganishda qo‘llanishi mumkin. Analiz va sintez, tavsiflash va tasniflash metodlari to‘plangan ma’lumotlarni tizimlashtirish hamda umumiy xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda autentik materiallar bilan ishlash, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, munozara va loyiha metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Statistik tahlil esa tadqiqot doirasida so‘rovnoma, test yoki tajriba natijalari kabi miqdoriy ma’lumotlar to‘plangan taqdirdagina qo‘llanilishi lozim. Mazkur maqola doirasida empirik natijalar taqdim etilmaganligi sababli, statistik tahlil natijalari haqida da’vo qilinmaydi.

Ingliz tili darslarida kompetensiyani shakllantirish metodikasi

Talabalarning lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirishda ta’lim metodlari aniq maqsad va o‘quv natijalariga muvofiq tanlanishi lozim. Bunda nazariy ma’lumotlarni amaliy vaziyatlar bilan bog‘lash,

talabalarning mustaqil tahlilini rag‘batlantirish va o‘zaro muloqotga asoslangan faoliyatni tashkil etish muhimdir.

1. Autentik materiallardan foydalanish. Autentik materiallar — til o‘rganuvchilar uchun maxsus yaratilmagan, real hayotdagi kommunikativ vazifalarda foydalaniladigan matnlar, videolar, suhbatlar, e’lonlar va boshqa manbalardir. Masalan, ingliz tilidagi intervyu, restoran menyusi, rasmiy elektron xat yoki kundalik suhbat namunalarini tahlil qilish orqali talabalar nutqiy odob, murojaat shakllari va muloqot me’yorlarini kontekstda o‘rganadilar. O‘qituvchi materialning til darajasi va madaniy mazmunini talabalarning tayyorgarligiga mos tanlashi kerak.

2. Qiyosiy va chog‘ishtirma tahlil. Ushbu metod orqali ingliz va o‘zbek tillaridagi madaniy mazmunga ega birliklar o‘rganiladi. Masalan, talabalar “Better late than never” maqolini o‘zbek tilidagi mazmunan yaqin maqol yoki hikmatli ifodalar bilan taqqoslaydilar. Ular birliklarning ma’nosi, qo‘llanish vaziyati va ifodalaydigan qadriyatlarini aniqlaydilar. Bunda barcha madaniy hodisalarni bir xil yoki qarama-qarshi deb baholashdan qochish, ularni tegishli kontekstda izohlash lozim.

3. Rolli o‘yinlar. Rolli o‘yinlar talabalarga turli kommunikativ vaziyatlarni amaliy mashq qilish imkonini beradi. Masalan, mehmonni kutib olish, rasmiy uchrashuv, taklifga javob berish yoki tushunmovchilikni bartaraf etish kabi vaziyatlar asosida dialoglar tashkil etiladi. Talabalar suhbatdoshning mavqei, muloqot maqsadi va vaziyatga qarab mos til birliklarini tanlashni mashq qiladilar. Mashg‘ulotdan so‘ng ishlatilgan ifodalar va ularning madaniy xususiyatlari muhokama qilinadi.

4. Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish. Ushbu metod talabalarning tanqidiy fikrlashi va madaniyatlararo tushunmovchiliklarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, bir talabaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri bergan javobi boshqa suhbatdosh tomonidan qo‘pol munosabat sifatida qabul qilinishi mumkin. Talabalar bunday vaziyatning sabablarini aniqlaydilar, muqobil ifodalarni taklif qiladilar va muloqotda yuzaga kelgan muammoni qanday hal qilish mumkinligini muhokama qiladilar.

5. Loyiha va ijodiy topshiriqlar. Talabalar ingliz va o‘zbek madaniyatlaridagi bayramlar, mehmondo‘stlik, nutqiy odob, maqollar yoki kundalik muloqot xususiyatlari haqida taqdimot, poster yoki qisqa videolavha tayyorlashlari mumkin. Bunday topshiriqlar mustaqil izlanish, manbalarni tanqidiy baholash va madaniy ma’lumotlarni ingliz tilida ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Amaliy mashg‘ulot namunasi

Talabalarning lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirish uchun quyidagi mashg‘ulot modelini tavsiya etish mumkin.

Mavzu: Ingliz va o‘zbek madaniyatlarida murojaat shakllari va nutqiy odob.

Maqsad: talabalarning turli kommunikativ vaziyatlarda murojaat shakllarini tanlash, ularning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini tushunish hamda madaniyatlararo muloqotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Mashg‘ulot bosqichlari:

1. **Kirish:** o‘qituvchi Mr, Ms, Professor, Sir, Excuse me kabi murojaat va e’tibor jalb qilish shakllarini misollar bilan tanishtiradi.

2. **Tahlil:** talabalar berilgan dialoglardan murojaat shakllarini aniqlab, ularning qaysi vaziyatlarda ishlatilishini muhokama qiladilar.

3. **Qiyoslash:** ingliz tilidagi murojaat shakllari o‘zbek tilidagi “ustoz”, “aka”, “opa” va boshqa kontekstga bog‘liq shakllar bilan taqqoslanadi.

4. **Rolli o‘yin:** talabalar professor bilan uchrashuv, notanish kishidan yordam so‘rash yoki rasmiy suhbat vaziyatlarini sahnalashtiradilar.

5. **Refleksiya:** talabalar qaysi ifodalar nima sababdan tanlanganini izohlaydilar va madaniy farqlar muloqotga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini muhokama qiladilar.

Baholash mezonlari: til birliklarini vaziyatga mos qo‘llash, madaniy mazmunni tushuntirish, o‘z va boshqa madaniyatlarni qiyoslash, o‘z fikrini asoslash va muloqotda hurmatli munosabatni namoyon etish.

Mazkur mashg‘ulot namunasi nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga yordam beradi. Uni talabalarning til darajasi, ta’lim yo‘nalishi va o‘quv dasturiga qarab moslashtirish mumkin.

Muhokama

Yuqorida ko‘rib chiqilgan metodlar lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishda bir-birini to‘ldiruvchi vositalar sifatida qaralishi mumkin. Lingvokulturologik tahlil til birliklarining madaniy mazmunini ochib bersa, qiyosiy tahlil ularning turli madaniy muhitlardagi o‘xshash va farqli xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Autentik materiallar real muloqot namunalari bilan ishlash imkonini yaratadi, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar esa olingan bilimlarni amaliy kommunikativ faoliyatda qo‘llashga yo‘naltiradi.

Ushbu metodlarning samarali qo‘llanishi o‘qituvchining vazifalarni aniq belgilashi, mos o‘quv materiallarini tanlashi va talabalar faoliyatini maqsadga muvofiq baholashiga bog‘liq. Madaniy hodisalarni o‘rganishda stereotiplardan qochish, biror xalq madaniyatini bir xil xususiyatlarga ega deb ko‘rsatmaslik va har bir hodisani ijtimoiy vaziyat hamda kontekst bilan bog‘liq holda izohlash muhimdir.

Shuningdek, talabalarning kompetensiyasini baholash faqat madaniy ma’lumotlarni yoddan bilish bilan cheklanmasligi kerak. Talabaning madaniy

mazmunni izohlashi, turli qarashlarni taqqoslashi, muloqot vaziyatiga mos ifodalarni tanlashi va o‘z xulosalarini asoslay olishi ham e’tiborga olinishi lozim.

Mazkur metodik yondashuvlar nazariy va amaliy jihatdan asoslangan bo‘lsa-da, ularning muayyan oliy ta’lim muassasasidagi samaradorligini aniqlash uchun keyingi bosqichda empirik tadqiqot, jumladan, dastlabki va yakuniy baholash, kuzatuv yoki so‘rovnoma natijalariga asoslangan tekshiruv o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Oliy ta’limda ingliz tilini o‘qitish jarayonida lingvokulturologik va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish til bilimlarini madaniy anglash va kommunikativ faoliyat bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Lingvokulturologik kompetensiya til birliklarida aks etgan madaniy ma’nolarni tushunishga xizmat qilsa, madaniyatlararo kompetensiya turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, farqlarni xolis baholash va tushunmovchiliklarni bartaraf etish ko‘nikmalarini qamrab oladi.

Tahlil qilingan nazariy yondashuvlar va metodlar asosida ingliz tili darslarida autentik materiallar, qiyosiy tahlil, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va loyiha ishlaridan maqsadli foydalanish tavsiya etiladi. Bu metodlarni aniq o‘quv maqsadlari, amaliy topshiriqlar va baholash mezonlari bilan uyg‘unlashtirish talabalarning madaniy bilimlarini chuqurlashtirish hamda ularni muloqot jarayonida qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, ingliz tilini o‘qitishda lingvokulturologik yondashuvni izchil qo‘llash talabalarning til va madaniyat munosabatini anglashiga, boshqa madaniyatlarga nisbatan ochiq va hurmatli munosabatni rivojlantirishiga hamda madaniyatlararo muloqotga tayyorlanishiga ko‘maklashadi. Mazkur metodikaning amaliy samaradorligini aniqlash esa kelgusida empirik tadqiqotlar orqali tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
2. Kramsch, C. (1998). Language and Culture. Oxford University Press.
3. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment—Companion Volume. Council of Europe Publishing.
4. Deardorff, D. K. (2006). Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. Journal of Studies in International Education, 10(3), 241–266.